

Vztah městského a zemského práva a jeho odraz v nejstarších privilegiiích pro město Brno (K problematice utváření středověkých měst v českých zemích)

Dalibor Janiš

Sláva knížat se skví hojněji, žijí-li poddaní v klidu a míru, neboť pověst o jejich vladařské milosti a svědomitost v ochraně poddaných se šíří i u potomstva a nesmrtelná připomínka jejich dobrého jména, již si neustále zasluhují ušlechtilým úsilím, se uchovává mezi lidmi. Zasluhují si i u Pána věčnou spásu, jestliže své podřízené, jež spravují, ochraňují dobrými zavedenými zvyklostmi i ctihodnými ustanoveními od přestupků, jakými by se nejen těla, ale i duše dostávaly do nesmírného nebezpečí, a jestliže tak své poddané přivádějí pomocí přísné zákonnosti na osvědčenou, libou a pro všechny užitečnou stezku spravedlnosti. Tato slova, částečně převzatá ze starších rakouských předloh, vepsal královský notář Reinboto na počátku roku 1243 do úvodu privilegia krále Václava I. pro město Brno.¹ Tento dokument se stal základním kamenem brněnského městského práva, které představuje významný okruh středověkého městského práva nejen v rámci českých zemí, ale i v širším středoevropském měřítku.² Jedinečnost a výjimečnost tohoto práva je podtržena především příznivým stavem dochování písemných pramenů osvětlujících jeho utváření a vývoj ve 13. a 14. století, a to v podobě rozsáhlého souboru privilegií udělených městu Brnu zeměpánem a obsáhlé právní knihy z poloviny 14. století.³

V posledních letech byla nejstarším dějinám města Brna věnována v literatuře poměrně značná pozornost. Novější práce se dotýkají problematiky spojené s preurbánní aglomerací na Starém Brně, lokalizací brněnského hradu, dále se vznikem a raným vývojem institucionálního města či úlohou církevních institucí. Starší závěry i pokusy o novou interpretaci písemných pramenů jsou konfrontovány s výrazně se rozšiřujícím okruhem archeologických pramenů, které byly získány zejména v uplynulých dvaceti letech.⁴

* Studie vznikla v rámci výzkumného záměru Historického ústavu AV ČR, v.v.i., *Český dějinný prostor v evropském kontextu. Diverzita, kontinuita, integrace* (AV0Z80150510).

¹ *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* (dále jen CDB) IV-1. Edd. Jindřich Šebánek et Sáša Dušková. Pragae 1962, s. 79–87, č. 17. Překlad Jany Nechutové převzat z *Iura originalia civitatis Brunensis. Privilegium českého krále Václava I. z ledna 1243 pro město Brno*. Ed. Miroslav Flodr. Brno 1993, s. 21.

² Brněnskému městskému právu v nejstarším období jeho vývoje byla v poslední době věnována zvýšená pozornost – srov. zejména Flodr, Miroslav: *Brněnské městské právo. Zakladatelské období (–1359)*. Brno 2001 (podrobný výklad o brněnském městském právu založený především na obsahu Knihy písaře Jana, přístup k této materii je však v některých ohledech problematický) a navazující práce týž: *Brněnské městské právo po smrti notáře Jana (1359–1389)*. Brno 2006; týž: *Brněnské městské právo na konci středověku (1389–konec 15. století)*. Brno 2008.

³ K brněnským privilegiím nověji Sulitková, Ludmila: *Soupis výsadních listin pro Brno do roku 1411 v Archivu města Brna a jejich konfirmace*. Brno v minulosti a dnes (dále jen BMD) 22, 2009, s. 43–71. Edici právní knihy písaře Jana vydal M. Flodr – *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století*. I. Úvod a edice. Ed. Miroslav Flodr. Brno 1990; II. Komentář. Brno 1992; III. Rejstříky a přehledy. Brno 1993, a dále navazující edice *Nálezy brněnského městského práva*. Sv. I (–1389). Ed. Miroslav Flodr. Brno 2007; *Jan z Gelnhausenu, Příručka práva městského (Manipulus vel directorium iuris civilis)*. Ed. Miroslav Flodr. Brno 2008.

⁴ Zásadní význam má v tomto směru precizní rozbor stávajících archeologických zjištění a jejich interpretace s ohledem na písemné prameny, který předložil Procházka, Rudolf: *Zrod středověkého města na příkladu Brna (K otázce odrazu společenské změny v archeologických pramenech)*. In: *Mediaevalia archaeologica 2* (Brno a jeho region), Praha – Brno 2000, s. 7–158 (s obsáhlým seznamem literatury), a navazující studie Doležel, Jiří: *K městskému zřízení na středověkém Brněnsku do roku 1411*. In: tamtéž, s. 159–259. Dále také Doležel, Jiří – Procházka, Rudolf: *Současný stav poznání počátků jihomoravských měst*. Přehled výzkumů 42, 2000, s. 25–74; nověji Holub, Petr – Kolařík, Václav – Kováčik, Peter – Merta, David – Peška, Marek – Procházka, Rudolf –

O vzniku institucionálního města, jeho správě a právních poměrech před vydáním privilegia krále Václava I. z ledna roku 1243 z písemných pramenů mnoho nevíme.⁵ Archeologické i písemné prameny dokládají změny v prostorovém uspořádání starší preurbánní aglomerace na Starém Brně a přesun těžiště osídlení do prostoru pozdějšího města. Jeho jižní část byla osídlena již před rokem 1200, a to převážně slovanským obyvatelstvem, které náleželo do farního obvodu zeměpanského kostela sv. Petra, který se poprvé výslovně připomíná v souvislosti s farářem Zdislavem v letech 1222 a 1223 a jehož vznik spadá pravděpodobně do závěru 12. století. Starobylost tohoto prostoru dokládá i označení tržiště *forum Antiquum* (pravděpodobně dnešní Zelný trh).⁶ Severozápadně od něj ležel Rybný trh (dnešní Dominikánské náměstí) s kostelem sv. Michala, který byl ve filiálním poměru ke sv. Petru (1228) a patrně ve 30. letech jej získali dominikáni. Nejasná je původní funkce tohoto kostela – hypotéza, že jde o původní velkofarní kostel, byla právem odmítnuta.⁷ Pravděpodobně souvisel s reprezentativním charakterem této části města – nacházely se zde (a to i později) nemovitosti významných brněnských patricijů. Ležel zde mimo jiné dům královského mincmistra Bruma, ve kterém pobýval v roce 1234 markrabě Přemysl a v roce 1240 král Václav I., a dům rodiny Alramů, kde je doložen blíže nedatovaný pobyt krále Václava II. a kde později přechodně sídlil dvůr markraběte Jana Jindřicha.⁸

V severní části historického jádra se krátce po roce 1200 usadilo převážně německy mluvící obyvatelstvo, které je v listině olomouckého biskupa Roberta z roku 1231 označeno jako *Teutonici et Gallici* (Němci a – patrně – Vlámové) a které příslušelo ke kostelu sv. Jakuba založenému v prvních desetiletích 13. století.⁹ Z téže listiny se dále dozvídáme o filiálním postavení kaple sv. Mikuláše, kolem které byli usazeni zejména *Romani* (patrně frankofonní Valoni) nerozumící „jazyku Moravanů a Němců“, a proto zde biskup dosadil „románského“ kněze. Původní německé obyvatelstvo pravděpodobně pocházelo především z rakouského Podunají – lze tak usuzovat s ohledem na přirozenou geografickou blízkost a v neposlední řadě i z orientace na městské právo rakouských měst. Také řada pozdějších přistěhovalců pocházela z různých německy mluvících míst a bylo konstatováno, že brněnský

Zapletalová, Dana – Zúbek, Antonín: *Systematický archeologický výzkum města Brna*. In: *Forum urbes medii aevi* (dále jen FUMA) I, 2003, s. 57–97 (s přehlednou bibliografií). Ze starších prací srov. zejména Cejnková, Dana – Měřínský, Zdeněk – Sulitková, Ludmila: *K problematice počátků města Brna*. *Československý časopis historický* (dále jen ČsČH), 32, 1984, s. 250–270.

⁵ K přehledu písemných pramenů nověji srov. Bláhová, Marie: *Brno v historiografických pramenech doby přemyslovské*. BMD 11, 1993, s. 78–85; Sulitková, Ludmila: *Brno v listinách do počátků institucionálního města*. BMD 11, 1993, s. 54–65; Švábenský, Mojmir: *Osudy města Brna do roku 1243*. BMD 11, 1993, s. 221–266; týž: *K dějinám Brna v letech 1243–1411*. BMD 13, 1995, s. 259–337 (obě studie vznikly již v roce 1980).

⁶ Procházka, R.: *Zrod*, s. 30–41, 106–107, 133; Unger, Josef – Procházka, Rudolf: *Počátky katedrály sv. Petra a Pavla v Brně ve světle archeologických výzkumů*. BMD 13, 1995, s. 90–111; Unger, Josef: *Jak vypadal kostel v Brně na Petrově ve 13. století*. In: *Pravěk NŘ* 4, 1994, s. 289–295; Jan, Libor – Procházka, Rudolf – Samek, Bohumil: *Sedm set let brněnské kapituly*. Brno 1996; Švábenský, Mojmir: *Církevní poměry na Brněnsku před rokem 1243*. BMD 11, 1993, s. 86–87.

⁷ CDB IV-1, s. 222–223, č. 127; Sulitková, L.: *Brno v listinách*, s. 60; Procházka, R.: *Zrod*, s. 50–51.

⁸ CDB III-1. Ed. Gustav Friedrich. Pragae 1942, s. 107–108, č. 91; CDB III-2. Ed. Gustav Friedrich et Zdeněk Kristen. Pragae 1962, s. 328–330, č. 247; *Chronicon Aulae Regiae*. In: *Fontes rerum bohemicarum* IV. Ed. Josef Emler. Praha 1884, s. 103; podrobně Flodrová, Milena: „Královský“ a „markraběcí“ dům v Brně. BMD 13, 1995, s. 65–89; Sulitková, L.: *Brno v listinách*, s. 50–51; nověji Holub, Petr – Merta, David – Peška, Marek – Zúbek, Antonín: *Poznámky k historické topografii Dominikánského náměstí*. BMD 17, 2003, s. 41–77.

⁹ CDB III-1, s. 12–13, č. 14. V roce 1228 daroval Přemysl Otakar I. patronátní právo oslavanskému klášteru (CDB II. Ed. Gustav Friedrich. Pragae 1912, s. 324, č. 322), biskup Robert kostel poté vysvětil a v roce 1231 potvrdil farní práva, přičemž rozsah farního obvodu byl vymezen výslovně již za vlády markraběte Vladislava Jindřicha. Ke starším dějinám kostela sv. Jakuba srov. Bretholz, Bertold: *Die Pfarrkirche St. Jakob in Brünn*. Brünn 1901, s. 3 an. Nověji Merta, David – Peška, Marek – Sedláčková, Lenka – Zúbek, Antonín: *Jakubské náměstí – jedno z center lokace Brna?* In: FUMA IV, 2007, s. 144–161.

patriciát byl ve 14. století převážně německý a jeho hlavním jazykem byl středobavorský dialekt. Vedle toho však část patricijů ovládala také češtinu, která se jako mateřská řeč uplatňovala více ve střední vrstvě měšťanstva.¹⁰ Etnického složení obyvatelstva na území města se týká i obsáhlá listina z roku 1293 zaznamenávající spor mezi svatopetrským farářem Jakubem a svatojakubským farářem Dětrichem. Komise složená z významných duchovních osob v čele s velehradským opatem Konrádem stanovila jízdu městem nové hranice mezi oběma farnostmi a nahradila tak starší, v té době zřejmě již problematický princip farní příslušnosti podle národnosti – Češi příslušeli ke kostelu sv. Petra a Němci ke kostelu sv. Jakuba.¹¹

Základní půdorys města byl vyměřen pravděpodobně již před rokem 1220 s tím, že později ještě docházelo k dílčím úpravám. Postupně došlo ke stanovení a stabilizaci uličních čar, jednotlivých komunikací a veřejných prostranství. Došlo také ke změně zástavby jednotlivých bloků v souvislosti s prosazením pravidelného parcelního principu. Kolem roku 1230 byl v zásadě celý areál města osídlen a stabilizován městský půdorys, před polovinou 13. století vznikla také kamenná hradba (poprvé se o ní hovoří v privilegii z roku 1243 a v listinách pro herburský klášter z roku 1247).¹²

V úvahách nad vývojem raně institucionálního města Brna hrají významnou roli termíny, kterými byl tento sídelní útvar v pramenech označován – zejména jde o diskutovaný termín *burgus*. Ten se poprvé objevuje ve falzu vzniklém před rokem 1235, podle kterého daroval zábrdovickému premonstrátskému klášteru jeho zakladatel, brněnský komorník Lev z Klobouk kostel P. Marie ležící *in burgo Brunensi* a příslušné statky. Tento kostel ležel na Starém Brně a poprvé je bezpečně doložen až v listině z roku 1295.¹³ Staré Brno se pod tímto

¹⁰ K původu brněnského obyvatelstva a jeho národnostnímu složení srov. nověji Jordánková, Hana – Sulitková, Ludmila: *Etnická příslušnost a jazyková komunikace obyvatel Brna ve středověku a raném novověku*. In: Documenta Pragensia 19 (Národnostní skupiny, menšiny a cizinci ve městech; Praha – město zpráv a zpravodajství). Edd. Olga Fejtová, Václav Ledvinka, Jiří Pešek. Praha 2001, s. 37–57; Sulitková, Ludmila: *K „národním“ povědomí obyvatel předních moravských královských měst ve středověku a raném novověku*. In: Morava a české národní vědomí od středověku po dnešek. Edd. Jiří Malíř, Radomír Vlček. Brno 2001, s. 45–52; táž: *Několik poznámek k dějinám Brna ve 13. století (K původu brněnského patriciátu)*. BMD 13, 1995, s. 46–64. Dále srov. Procházka, R.: *Zrod*, s. 98, 133; Cejnková, D. – Měřínský, Z. – Sulitková, L.: *K problematice*, s. 257; Švábenský, M.: *Osudy města*, s. 256–257.

¹¹ *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* (dále jen CDM) IV. Ed. Antonín Boček. Olomucii 1845, s. 405–409, č. 320 (... *ab antiquis temporibus per quandam personalis limitationis formam bohemi ad sanctum Petrum, thevtonici vero ad sanctum Iacobum pertinerent.*) a navazující listina z roku 1294 – CDM V. Ed. Josef Chytil. Brunae 1850, s. 14–16, č. 15; *Archivy zrušených klášterů moravských a slezských*. Ed. Jindřich Šebánek. Brno 1932, s. 63, č. 341–343; s. 64, č. 347, č. 348; s. 65, č. 350. Srov. Jan, L. – Procházka, R. – Samek, B.: *Sedm set let*, s. 43–44; Procházka, R.: *Zrod*, s. 106–107; Bretholz, B.: *Die Pfarrkirche*, s. 7–11. O národnostní příslušnosti k farním obvodům se nezmiňuje papežské potvrzení farních práv sv. Jakuba z roku 1261 – CDB V-1. Edd. Jindřich Šebánek et Sáša Dušková. Pragae 1974, s. 412–413, č. 276.

¹² Celkové podrobné zhodnocení podává Procházka, R.: *Zrod*, s. 95–124; nověji též Merta, D. – Peška, M. – Sedláčková, L. – Zůbek, A.: *Jakubské náměstí*, s. 147–150. O způsobu parcelace písemné prameny mlčí. Citovaná práce (tamtéž, s. 147) odkazuje na ustanovení knihy písaře Jana (*Právní kniha*, I, s. 220, č. 212) týkající se rohových parcel, které je v jistém rozporu s archeologicky ověřenými situacemi. Zde je však třeba upozornit, že dané ustanovení bylo sice součástí brněnského městského práva, ale jak vyplývá z jeho úvodu, šlo o naučení určené venkovským sedlákům a týkalo se především zemědělsky využívaných (a tedy nezastavěných) pozemků. K brněnským hradbám srov. CDB IV-1, s. 79–87, č. 17 (... *infra fossatum et murum*) a bezpečně v listinách biskupa Bruna – CDB IV-1, s. 190–191, č. 98 (*claustrum ... infra muros in Brvna*); CDB IV-1, s. 194–195, č. 102 (*claustrum ... infra muros in Brvna*).

¹³ CDB II, s. 393–397, č. 364; CDM V, s. 22, č. 20 (reg.). Nejstarší fáze v podobě rotundy vznikla patrně již na přelomu 10. a 11. století, kostel P. Marie je hypoteticky považován za původní velkofarní kostel brněnského hradského obvodu – srov. Cejnková, Dana: *Archeologický výzkum ve starobrněnském klášteře*. In: Forum Brunense 1992, s. 11–20 (zpráva z citovaného falza k roku 1210 se patrně týká druhé fáze kostela z konce 12.

názvem objevuje poprvé v roce 1247 (*in Antiqua Brunna*) a v roce 1293 je opět označeno jako *burgus*, přičemž z příslušné pasáže listiny jednoznačně vyplývá, že toto označení se týká pouze Starého Brna. V téže listině se také mluví o desátcích, které náležely kostelu sv. Petra z jakýchsi „vesniček, které kdysi příslušely k brněnskému burgu“ (R. Procházka nepochybně správně soudí, že jde o brněnská předměstí).¹⁴

V následné listině z roku 1294, která se týká téže sporné záležitosti, je obsažena pasáž *in arbitrio super limitibus parochialium ecclesiarum sancti Petri et sancti Jacobi burgi Brunensis*.¹⁵ V souvislosti s prostorem pozdějšího historického jádra města Brna se termín *burgus* objevuje poprvé v roce 1231 ve zmiňované listině olomouckého biskupa Roberta, podle jejíhož znění leží kostel sv. Jakuba *in burgo Brunensi*. Obyvatelé (v dané souvislosti citovaní *Romani* usedlí kolem kaple sv. Mikuláše) byli označeni jako *cives*.¹⁶ Dále je termín *burgus* použit v souvislosti s brněnskými kostely i ve třech listinách papeže Alexandra IV. z roku 1261. V první z nich (z 28. ledna) papež potvrzuje oslavanskému klášteru patronátní právo kostela sv. Jakuba *de burgo Brunensi* a podobně v další (z 11. března) potvrzuje farní práva téhož kostela nacházejícího se *in burgo Brunensi*. Ve třetí listině (z 30. ledna) papež potvrdil tišnovskému klášteru patronátní právo kostela sv. Petra *de burgo Brunensi*.¹⁷ Zdánlivou terminologickou nepřesnost či „zastaralost“ papežských potvrzení (očekávali bychom již termín *civitas*) lze snad vysvětlit vlivem starších privilegií týkajících se uvedených práv, které byly nepochybně papežské kanceláři při žádosti o jejich potvrzení předloženy. V daném případě by tak šlo především o citovanou listinu biskupa Roberta z roku 1231, neboť listiny týkající se udělení patronátního práva obou kostelů obsahují jen označení *in Brunna* (1228, sv. Jakub; 1240, sv. Petr), podobně jako papežské potvrzení patronátu sv. Petra z roku 1256 a další listiny.¹⁸ V listině olomouckého biskupa Roberta z roku 1238 týkající se špitálu sv. Ducha na Starém Brně se poprvé objevuje označení Brna jako *civitas* a jeho obyvatelů jako *cives* (jmenovitě je uveden *civis* Rudiger).¹⁹ V listině krále Václava I. vydané v srpnu 1237 v Brně se na konci rozsáhlé svědečné řady poprvé objevuje osm jmen, která můžeme bezpečně přiřadit brněnským měšťanům (patřících k nejstarší generaci brněnského patriciátu), ačkoliv pouze první z nich, královský mincmistr Brumo, je výslovně označen jako *civis Brvnnensis* (dále následují *Alrammus, Peregrinus, Petrus filius Symonis, Sifridus et fratres eius Vlricus et Werenhardus, Albero Egrensis*). Je také možné, že listina byla vydána v Brumově domě, jako tomu bylo v roce 1240. V daném případě jde navíc o nejstarší

století, tamtéž, s. 19–20); Procházka, R.: *Zrod*, s. 21–22; Cejnková, D. – Měřinský, Z. – Sulitková, L.: *K problematice*, s. 263.

¹⁴ CDB IV-1, s. 194–195, č. 102; CDM IV, s. 405–409, č. 320 (*Ingredientibus ciuitatem Brunnam per portam, que burgum respicit, qui antiqua Brunna dicitur, ...; ... villularum terrule, burgo Brunensi olim adiacentes...*); Jan, L. – Procházka, R. – Samek, B.: *Sedm set let*, s. 30.

¹⁵ CDM V, s. 14–16, č. 15.

¹⁶ CDB III-1, s. 12–13, č. 14. V citované listině z roku 1228 (CDB II, s. 324, č. 322) je poloha kostela sv. Jakuba označena jen slovy *in Brunna*. Termín *cives* v tomto případě nelze chápat již ve smyslu „měšťané“, ale vzhledem k souvislostem jeho užití v citované listině zatím pouze v obecné významové rovině „obyvatel“, tedy bez právního obsahu. Na rozdíl od obecných označení *incolae, habitatores, inhabitatores* apod. zřejmě ale odráží příslušnost ke konkrétnímu, právně vymezenému společenství osob, což odpovídá i citované pasáži.

¹⁷ CDB V-1, s. 391–392, č. 258; s. 397–399, č. 264 (dochována ve třech vyhotoveních); s. 412–413, č. 276. Obě listiny týkající se patronátního práva jsou v předmětné pasáži dispozičně formulačně téměř shodné.

¹⁸ CDB II, s. 324, č. 322; CDB III-2, s. 351–353, č. 259; CDB V-1, s. 162–163, č. 88 (1256, ... *in sancti Petri in Brunna*). Dále srov. z téže doby CDB V-1, s. 150–152, č. 82 (1256, ... *ecclesiae sancti Petri in Brunna*); s. 185–186, č. 110 (1257, ... *ecclesie sancti Petri in Brunna*); s. 263–264, č. 165 (1258, ... *ecclesie sancti Petri in Brunna*) atd.

¹⁹ CDB III-2, s. 252–255, č. 197 (... *ad petitionem civium de Brvnnna, ... civis Brvnnensis, ... ad petitionem civium Brvnnensium, ... in Brvnnna, ... in subsidium civitatis Brvnnensis*).

doložené svědectví měšťanů v královské listině.²⁰ Z dalších brněnských měšťanů se v listině Přibyslava z Křižanova z roku 1239 znovu připomíná již zmiňovaný Rudiger (Rudlin) a ve svědečné řadě mincmistr – *magister monete Wignandus et omnes cives Brunenses*.²¹ O rok později se v listině krále Václava I. vydané v Brně objevuje mezi svědky další *magister monete* jménem Štěpán.²²

Z výše citovaných zpráv týkajících se Brna před vydáním privilegia z roku 1243 vyplývá, že rodící se město bylo nejpozději od roku 1231 označováno jako *burgus* a v roce 1238 nepochybně poměru dobře znalá biskupská kancelář používá již termín „město“ – *civitas*. Od téže doby (1237–1238) se v listinách také objevují jednotliví brněnští měšťané, termín *civis* již v tomto případě nepochybně odráží jejich právní postavení. Proces institucionalizace města potom završilo privilegium krále Václava I. z roku 1243, které bylo zásadním úspěchem brněnských měšťanů – uznání jejich vlastního práva a výsad na úrovni královského privilegia.²³

Jisté spory vyvolává otázka územního rozsahu brněnského *burgu* a jeho právní povaha. Problematice se s ohledem na poměry v českých zemích věnoval nejvíce J. Kejř.²⁴ Lze souhlasit s jeho obecným hodnocením, že výskyt mnohotvárného termínu *burgus* je v českých zemích poměrně pozdní a nečetný, problematické je však v souvislosti s Brnem Kejřovo tvrzení, že označení „brněnský burgus“ se vztahovalo jen na osídlení kolem kostela sv. Jakuba. Je pravdou, že citované papežské potvrzení z roku 1261 hovořící o kostelu sv. Petra v brněnském *burgu* mohlo být ovlivněno zněním předcházející listiny týkající se kostela sv. Jakuba, zároveň je však nutno znovu podotknout, že v obou původních listinách o udělení patronátu jsou kostely situovány pouze *in Brunna* a teprve až třetí z papežských listin, vydaná o více jak měsíc později, vycházela z listiny biskupa Roberta z roku 1231. V ní je skutečně sv. Jakub situován do brněnského *burgu* – je však také možné, že Robertova listina (její opis) byla v papežské kanceláři k dispozici již při vyhotovení prvního potvrzení a nelze také vyloučit, že papežská kancelář mohla vycházet i z jiných písemností (např. žádosti), nám dnes neznámých, ve kterých byl sv. Petr skutečně situován do *burgu*.²⁵ Přítomnost termínu *burgus* ve zmiňovaných časově blízkých písemnostech je za daných souvislostí nepochybně nápadná a sled těchto úvah můžeme uzavřít konstatováním, že papežské listiny nemohou představovat

²⁰ CDB III-1, s. 205–207, č. 165 (*Datum Brunne...*). Jednotlivé osoby se objevují i později – srov. listiny z let 1247 a 1252 (CDB IV-1, s. 222–223, č. 127; s. 224–225, č. 128; s. 441–443, č. 260) atd. Zmiňovaný Oldřich je nepochybně totožný se zámožným měšťanem Oldřichem řečeným Černý – k jeho osobě a majetku srov. Sulitková, L.: *Několik poznámek*, s. 51. Měšťané se obecně v této době ve svědečných řadách objevují zatím jen výjimečně (vzhledem k probíhající institucionalizaci nejstarších měst a růstu jejich významu) – např. v listině markraběte Přemysla z roku 1238: *...cives Oppaienses: Winadus, Steven, Heroldus, Maroldus; Albertus de Vreudendal* (Bruntál)... – CDB III-1, s. 222–223, č. 179. Sulitková, L.: *Několik poznámek*, s. 51, se domnívá, že kolektivní pojem *Birnenses*, který se objevuje v rozsáhlé svědečné řadě v listině markraběte Přemysla z roku 1235 (CDB III-1, s. 129–133, č. 107) je zřejmě třeba chápat ve smyslu „měšťané brněnští“. Zde je ale nutné upozornit, že v daném případě jde o souhrné označení v listině vyjmenovaných zeměpanských úředníků brněnské provincie a dalších šlechtických osob, které se nějak vázaly k Brnu, resp. k této provincii (držitelé svobodných statků, hradských beneficíí apod.). Podobně jsou v téže listině označeni i *Olomucenses* a *Znoymenses* a řadu stejných příkladů najdeme i v dalších listinách. Srov. Jan, Libor: *Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy*. Brno 2000, s. 39 an.

²¹ CDB III-2, s. 296–99, č. 221. Srov. Sulitková, L.: *Několik poznámek*, s. 51.

²² CDB III-2, s. 353–356, č. 260.

²³ Viz níže.

²⁴ Nejnověji Kejř, Jiří. *Vznik městského zřízení v českých zemích*. Praha 1998, s. 78–81. Ze starších prací pak zejména týž: *Burgus und burgensis in den böhmischen Ländern*. In: *Die Stadt in der europäischen Geschichte*. Bonn 1972, s. 210–233.

²⁵ Srov. pozn. 17 a 18. V této souvislosti zmiňme ještě zjištění J. Kejře, že papežské listiny neuvádějí hluboko do 60. let nikdy označení *civitas*, i když mluví třeba o místech, jejichž městský statut je v domácích pramenech bezpečně doložen – Kejř, Jiří: *Městské zřízení v českém státě ve 13. století*. ČsČH 27, 1979, s. 234.

klíčový a spolehlivý pramen pro otázku brněnského *burgu*. Také v citovaných listinách z let 1293 a 1294 se nepochybně ozývá starší terminologie a příslušnou pasáž v druhé z těchto listin je nutno interpretovat tak, že v brněnském *burgu* ležely oba kostely – sv. Jakub i sv. Petr (...*ecclesiarum sancti Petri et sancti Jacobi burgi Brunensis*).²⁶ Zcela odmítnout musíme Kejřovu interpretaci²⁷ příslušné pasáže falza z roku 1210, kdy autor zcela pominul novější závažná archeologická zjištění týkající se kostela P. Marie na Starém Brně. Falzum vzniklo až okolo roku 1235, v případě údaje o brněnském *burgu* je otázkou, zda odpovídá až době skutečného vzniku listiny nebo jej můžeme vztáhnout již k zmiňovanému roku 1210. Bez ohledu na dataci je ale důležité, že údaj o *burgu* se vzhledem k poloze kostela P. Marie týká Starého Brna. Je proto pravděpodobné, že termín *burgus* označoval celou, v té době se dynamicky proměňující brněnskou sídelní aglomeraci včetně Starého Brna a prostoru vznikajícího města.²⁸

Termín *burgus* se v souvislosti se Starým Brnem objevuje ještě ve zmiňované listině z roku 1293 a jeho použití pravděpodobně odráží jak starší stav, tak i postavení Starého Brna vedle institucionálně rozvinutého města Brna. Staré Brno bylo od první čtvrtiny 14. století označováno jako jeho předměstí, současně ale mělo i samostatnou správu a soudnictví a v průběhu 14. století se z něj stalo městečko.²⁹

Lze tedy konstatovat, že termín „brněnský burgus“ nepochybně zahrnoval celé území historického jádra města Brna, a ne jen izolované osídlení kolem kostela sv. Jakuba. Tomu odpovídají i výše citované závěry R. Procházky týkající se charakteru a rozsahu osídlení na území města kolem roku 1230. Na širší územní dosah ukazuje patrně i forma názvu *burgu*, který je vzhledem k rozloze aglomerace pojmenován poněkud neurčitě pomocí adjektiva „brněnský“, neboť název „Brno“ byl původně vyhrazen pouze pro pojmenování (ve sledované době již zaniklého) hradu na Starém Brně.³⁰ Při pojmenování sídliště kolem kostela sv. Jakuba bychom spíše očekávali užití termínu *vicus*, který například v případě Znojma označoval patrně menší sídelní útvary nesoucí mnohdy konkrétní jednoslovná pojmenování (*in vico Bala*; ... *vico circa ecclesiam sancti Nicolai sito, Vgezdez nomine*) nebo pojmenování podle svých obyvatel (*vicus Vngarorum* a pražský *vicus Theutonicorum*).³¹

Závažnou otázkou raných dějin města Brna je povaha a vývoj práva a správy v první třetině 13. století a vytvoření institucionálního města. Cizí obyvatelstvo (Němci a Románi) usazené v severní části pozdějšího historického jádra města tvořilo pravděpodobně od začátku 13. století relativně uzavřenou osadu kupců a řemeslníků, žijících podle svého jazyka, kultury a nepochybně i práva. Cizinci se zde mohli usadit jen se souhlasem panovníka, z jehož strany také požívali ochranu. Mezi regální práva náleželo právo zřídit tržiště a povolení užívání

²⁶ Srov. pozn. 15. Listina navíc jinou polohu obou kostelů a farních obvodů výslovně neuvádí (např. v Brně, v městě Brně apod.) a kostel sv. Petra by tak zůstal bez bližší lokalizace. Podobně jako Kejř soudí v případě této listiny i Švábenský, M.: *Osudy města*, s. 250.

²⁷ Kejř, J.: *Vznik*, s. 79.

²⁸ Srov. obdobné úvahy Procházka, R.: *Zrod*, s. 25–26, 133–134; nověji též Merta, D. – Peška, M. – Sedláčková, L. – Zůbek, A.: *Jakubské náměstí*, s. 144, 155.

²⁹ Srov. pasáž příslušné listiny v pozn. 14; ke Starému Brnu Procházka, R.: *Zrod*, s. 25–28; podrobně Doležel, J.: *K městskému zřízení*, s. 172–175; Flodr, M.: *Brněnské městské právo*, s. 103.

³⁰ Srov. Tomas, Jindřich: *Poznámky ke vzniku Znojma a Brna*. In: XVI. Mikulovské sympozium. Praha 1987, s. 229. Studie nověji přetištěna v týž: *Od raně středověké aglomerace k právnímu městu a městskému stavu (Výbor studií)*. Edd. Jan Klápště, Oldřich Kotyza. Litoměřice 1999, s. 345–348.

³¹ CDB II, s. 279–280, č. 285; s. 287–289, č. 288; CDB III/1, s. 28–29, č. 30; s. 31–32, č. 32 aj. K termínu srov. Kejř, J.: *Vznik*, s. 74–77. Ke Znojmu Tomas, J.: *Poznámky*, s. 226–228; Jan, Libor: *Několik poznámek k nejstarší církevní organizaci na Znojmsku*. ČMM 116, 1997, s. 39–51. Na okraj uveďme, že termín *vicus* používala i kancelář olomouckého biskupa Roberta – CDB III-2, s. 252–255, č. 197.

vlastního práva cestou exempce z domácího zemského práva.³² Určitou představu o právním postavení cizinců a jejich vztahu k zeměpanské správě a domácímu, tedy zemskému právu poskytuje tzv. privilegium Soběslava II. pro pražské Němce ze 70. let 12. století.³³ Panovník Němcům povolil, aby žili podle svých „zákonů a spravedlnosti“ a měli svobodnou volbu svého kněze a soudce, který ale měl jen nižší soudní pravomoc. Trestní jurisdikci v případě závažných deliktů (jmenovitě zabití a krádež) vyhradil panovník svému soudu. Udělená práva měla vedle personálního také teritoriální rozměr: podle „zákona a obyčeje Němců“ neměli žít jen samotní Němci, ale i každý „příchozí nebo host z kterékoli země“, který by se v jejich osadě usadil. Privilegium vedle dalších svobod zdůrazňuje, že *Theutonici liberi homines sunt*. Podobný model s ohledem na soudnictví a právní postavení cizinců můžeme předpokládat i v případě Brna. Panovník prostřednictvím svých úředníků, o kterých bude dále ještě řeč, nad cizinci i domácím obyvatelstvem vykonával především trestní jurisdikci, která původně náležela mezi významná regální práva.³⁴ Ve změněných podmínkách 13. století však vývoj již nesměřoval k podobnému dílčímu privilegii, jako v případě pražských Němců, ale jednoznačně směrem k rozvinutému městskému zřízení.³⁵ Podobný vývoj od dílčích výsad k rozvinutému městskému právu se odehrával i v rakouském prostředí – příkladem jmenujme privilegium vévody Leopolda V. pro řezenské měšťany (obchodníky) z roku 1192 a privilegium jeho syna, Leopolda VI., pro flanderské barvíře suken ve Vídni z roku 1208. Vyspělý typ městského práva potom představují privilegia pro města Enži z roku 1212 a Vídeň z let 1221, 1237 a 1244.³⁶

Problematikou kritérií institucionálního města se nejnověji obsáhle zabýval J. Kejř, který také podrobně ocitoval jeden z vytvořených souborů takových kritérií: městská obrana, vnitřní plán ulic, trh, mincovna, právní existence, umístění, obyvatelstvo, rozrůzněná ekonomická základna, domovní parcely a domovní typy, sociální diferenciacce, soubor náboženských organizací a soudní středisko.³⁷ Z dosavadních výzkumů i z výše naznačeného vyplývá, že město Brno pravděpodobně všechny tyto ukazatele od druhé poloviny 30. let splňovalo s tím, že proces institucionalizace města ve smyslu naplňování a zkvalitňování jednotlivých prvků dále pokračoval. Významným kritériem institucionálního města je bezesporu rozvinuté městské právo. Tento termín v širším pojetí zahrnuje úpravu vztahů a pravomocí mimo město (poměr k pánu města, jím udělované výsady), dále formy zřízení uvnitř města včetně správy a soudnictví a konečně městské právo v užším pojetí, zahrnující

³² K postavení cizinců a jejich osad souhrnně Žemlička, Josef: *Čechy v době knížecí (1034–1198)*. Praha 1997, s. 209–217. K vývoji raných městských center v Evropě v širším pohledu např. Schmieder, Felicitas: *Die mittelalterliche Stadt*. Darmstadt 2005, s. 53 an.; Hattenhauer, Hans: *Evropské dějiny práva*. Praha 1998, s. 222–238.

³³ CDB I, s. 255–257, č. 290; Kejř, Jiří: *K privilegii knížete Soběslava II. pro pražské Němce*. Právněhistorické studie 14, 1969, s. 241–258; týž: *Zwei Studien über die Anfänge der Städteverfassung in den böhmischen Ländern*. Historica 16, 1969, s. 116–142.

³⁴ K tomu nověji Jan, L.: *Vznik zemského soudu*, s. 55–65.

³⁵ K počátkům městského zřízení na Moravě nověji Wihoda, Martin: *Geneze městského zřízení na Moravě jako zakladatelské dílo markraběte Vladislava Jindřicha?* Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, C 45, 1998, s. 21–35; týž: „*Civibus nostris libertatem damus*“. *Dlouhé počátky městského zřízení na Moravě*. In: *Středověká města na Moravě a v sousedních zemích*. Edd. Peter Futák, Miroslav Plaček, Marek Vařeka. Ostrava 2009, s. 161–173.

³⁶ *Ausgewählte Urkunden zur Verfassungs-Geschichte der deutsch-österreichischen Erblande*. Edd. Ernst von Schwind et Alphons Dopsch. Innsbruck 1895, s. 26–29, č. 18; s. 38–39, č. 23; s. 42–46, č. 26, s. 74–77, č. 35; *Die Rechtsquellen der Stadt Wien*. Ed. Peter Csendes. Wien – Köln – Graz 1986, s. 25–56, č. 2–8; Csendes, Peter: *Das Wiener Stadtrechtsprivileg von 1221*. Wien – Köln – Graz 1987, s. 41–43, 54–74. K vývoji práva dolnorakouských měst ve 13. století také srov. Weltin, Max: *Die „Laaer Briefsammlung“*. *Eine Quelle zur inneren Geschichte Österreichs unter Ottokar II. Přemysl*. Wien – Köln – Graz 1975, s. 85–93; Csendes, Peter: *Die ältesten Privilegien der Stadt Tulln*. *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich* 59, 1993, s. 55–66.

³⁷ Kejř, J.: *Vznik*, s. 28.

platné soukromé právo, trestní právo, procesní právo a právo upravující výkonnou pravomoc orgánů města.³⁸ Všechny tyto složky jsou obsaženy (byť v nestejném kvantitativním a kvalitativním poměru) také v privilegii pro město Brno z roku 1243. Tomuto významnému dokladu vývoje raného práva u nás byla v poslední době věnována zvýšená pozornost. Podrobný rozbor textu privilegia provedený editory českého diplomatáře a nověji M. Flodrem objasnil vztahy k jeho předlohám v podobě výše zmiňovaných babenberských privilegií pro města Enži z roku 1212 a Vídeň z roku 1221, dále vymezil účast české královské kanceláře a zdůraznil zásadní podíl brněnských přísežných na jeho koncepci a znění.³⁹ Privilegium představuje svým obsahem a částečně také strukturou původní soubor právních ustanovení používaných v Brně, která se o rakouské vzory opírají zpravidla jen formálně jako o stylistický základ. Zatímco starší bádání kladlo důraz na vídeňské privilegium, M. Flodr nejnověji poukázal na silnější vliv privilegia enžského. Po věcné stránce se brněnské privilegium v mnoha ohledech liší, přičemž celá řada ustanovení obsažená v babenberských privilegiích (zejména ve vídeňském) byla vypuštěna a naopak některá zcela nově formulovaná byla doplněna s ohledem na vlastní právní tradici a praxi. V žádném případě tedy nešlo o pouhou recepci vyspělého městského práva či o vytvoření nového souboru práva. Brněnské privilegium nelze považovat oproti některým názorům starší literatury za „zakládací“ listinu – netýká se založení či povýšení města, neboť Brno získalo městský statut již o několik let dříve, a to nepochybně se souhlasem zeměpána patrně ve formě prostého ústního aktu. Cesta k městskému zřízení však byla bezesporu nastolena již předchozím vývojem.⁴⁰

Většina ustanovení brněnského privilegia se týká městského práva v užším pojetí a obsahuje zejména trestní a majetkové právo, a to v úzké provázanosti normy práva hmotného i procesního. Podrobnější úprava je věnována především deliktům proti životu a zdraví – vražda (I 1–8), zranění (I 9–16, 22) a zbití (II 19–21) a na obě skupiny ustanovení navazující články týkající se deliktu znásilnění a únosu (I 23–24) a deliktního jednání směřujícího proti cti – zpolíčkování (II 22).⁴¹ Navazují ustanovení týkající se deliktů proti majetku (krádež – I 21), bezpečnosti (svobodě) a veřejnému pořádku (vpád do domu – I 2, II 23; nošení a užívání zbraní – účast ve rvačce s lukem či kuší – I 18, tasení meče na trhu – I 19, nošení dlouhé dýky – I 26; křivá přísaha a rouhání – I 25).⁴² Privilegium tak zahrnuje rozsáhlou a poměrně ucelenou materii trestněprávních ustanovení včetně nejzávažnějších deliktů. Potvrzení především těchto článků panovníkem bylo závažné a bezpochyby nutné s ohledem na regální práva v oblasti trestní jurisdikce a brněnské městské právo tak obsahovalo samostatnou

³⁸ Kejř, J.: *Vznik*, s. 30–31, 138–139; srov. také obecné zhodnocení Hoffmann, František: *České město ve středověku. Život a dědictví*. Praha 1992, s. 247–256.

³⁹ CDB IV-1, s. 79–87, č. 17 (edici listiny zpracovala Sáša Dušková); *Právní kniha II*, s. 9–21; *Iura originalia* – přináší edici původního latinského textu a jeho německého překladu ze 14. století a dále moderní překlad do češtiny od Jany Nechutové. V dalším textu přejímám Flodrovo číslování jednotlivých ustanovení. Flodr, Miroslav: *Privilegium města Brna z roku 1243 a jeho velké dědictví*. BMD 13, 1995, s. 23–37. Ze starších prací zejména *Die Stadtrechte von Brünn aus dem XIII. und XIV. Jahrhundert, nach bisher ungedruckten Handschriften*. Ed. Emil Franz Rössler. Prag 1852 (zejména s. XXV–XXXI a CXIII–CXXIII) a Weizsäcker, Wilhelm: *Wien und Brünn in der Stadtrechtsgeschichte*. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germ. Abt., 70, 1953, s. 125–158.

⁴⁰ K zakládacím listinám srov. Kejř, J.: *Vznik*, s. 115–133.

⁴¹ Ke kategorii deliktů proti cti a souvisejícího fyzického násilí srov. *Šlechtické spory o čest na raně novověké Moravě (Edice rokové knihy zemského hejtmána Václava z Ludanic z let 1541–1556)*. Ed. Jana Janišová. Brno 2007, s. 207–209.

⁴² O klasifikaci deliktů podle brněnského městského práva (s akcentem na materii v knize písaře Jana) se pokusil Flodr, M.: *Brněnské městské právo*, s. 301 an., jeho typologie je však v řadě ohledů nepřijatelná. Pro základní orientaci srov. práci (metodologicky již ovšem překonanou) Malý, Karel: *Trestní právo v Čechách v 15.–16. století*. Praha 1989².

úpravu trestního práva oproti „okolnímu“ zemskému právu.⁴³ Panovník se však trestní jurisdikce ve prospěch města nevzdal, protože rychtář vystupoval jeho jménem a v jeho zastoupení. Brněnské privilegium dokládá již pro počátky institucionálního města jasné oddělení pravomocí rychtáře a přísežných.⁴⁴ Další druhy práva jsou v privilegii zastoupeny méně nebo nejsou zastoupeny vůbec – jejich tvorba a používání ležela do jisté míry již mimo panovníkovy přímé zájmy. Větší pozornost je věnována s ohledem na regální práva (odúmrť) dědickému právu (II 9–12, 18).

Trestněprávní ustanovení brněnského privilegia se od svých rakouských vzorů často výrazně věcně odlišují – patrné je to například v důkazním řízení, ve kterém měla hlavní význam přísaha a ordály. Města obecně usilovala o zjednodušení řízení v rámci městského soudnictví a o odstranění těžkopádných formalit a důkazů ve formě ordálů.⁴⁵ Brněnské privilegium z roku 1243 v souladu se svými vzory zná jako základní důkazní prostředek přísahu. Žalobce nebo žalovaný přísahal sám, zpravidla však za spoluúčasti určeného počtu dalších osob, přičemž mělo jít o osoby „ctihodné a věrohodné“.⁴⁶ V těchto případech šlo o tzv. přísežné pomocníky, kteří přísahou potvrzovali nevinu obviněného a kteří jsou známi také ze zemského práva.⁴⁷ Problematiku přísah v nejstarším brněnském městském právu včetně vazeb na domácí zemské právo i dikci rakouských předloh bude nutno podrobit v budoucnu detailnějšímu zkoumání.

Ve středověkém procesním právu, zejména pak v zemském právu, dlouho převažovalo formální pojetí dokazování, neboť rozhodující roli hrála složená přísaha, nikoliv obsah a pravdivost svědectví. Důkaz neformálním výsledkem svědků (včetně písemného svědectví) se v zemském právu začal prosazovat až koncem 14. století.⁴⁸ Požadavek svědectví určeného počtu důvěryhodných osob se objevuje i v řadě ustanovení brněnského privilegia, přičemž v souladu s pozdější praxí lze předpokládat, že tato svědectví byla spojena s přísahou.⁴⁹ V rámci brněnského městského práva se již v polovině 14. století kladl velký důraz na obsah a věrohodnost svědectví, nikoliv jen na formální dokazování, a to při zachování přísah svědků, které však v jejich případech byly méně formální.⁵⁰

Ordály se v brněnském privilegii objevují na třech místech: při očištění za vraždu (I 1) nebo za vpád do domu (I 2, II 23), při prokázání sebeobrany (I 8) a při očištění z deliktu znásilnění nebo únosu ženy (I 23). V případě deliktu vraždy nebo vpádu do domu se obviněný měl očistit sedmi věrohodnými a ctihodnými muži, z nichž jeden měl být „přísežný knížete“. V případě, že by přísežného nemohl postavit, měl podstoupit ordál vodou. Stejné podmínky byly stanoveny i v případě prokázání sebeobrany s tím, že v případě neúspěchu při ordálu

⁴³ Prozatím chybí ucelené pojednání o trestním právu a jeho úpravě ve starším (českém i moravském) zemském právu, které by umožnilo důkladněji osvětlit vazby mezi zemským a městským právem; ze starších dílčích studií zejména Rauscher, Rudolf: *Usmrcení člověka v českém právu zemském*. Bratislava 1927; též: *O krádeži a loupeži v českém právu zemském*. Bratislava 1929.

⁴⁴ K pravomocem brněnského rychtáře srov. Flodr, M.: *Brněnské městské právo*, s. 144–149. Pro pozdější období Jordánková, Hana – Sulitková, Ludmila: *Kompetence rychtářského úřadu v Brně v předbělohorském období*. In: Pocta Janu Janákoví. Předsedovi Matice moravské, profesoru Masarykovy univerzity věnují k sedmdesátinám jeho přátelé a žáci. Edd. Bronislav Chocholáč, Jiří Malíř. Brno 2002, s. 127–147.

⁴⁵ Kejř, J.: *Vznik*, s. 149, 258.

⁴⁶ Vražda (I 1): *...VII viris credibilibus et honestis*, přistižení při vraždě (I 3): *...cum VI idoneis et honestis personis*, nutná obrana (I 8): *...probabilium virorem* apod. K přísahám srov. Flodr, M.: *Brněnské městské právo*, s. 378 an.; Markov, Josef: *Kapitoly z dějin českého zemského soudního řízení XII.–XVII. století*. Praha 1967, s. 119–128.

⁴⁷ Srov. články I 1, 2, 16, 23; II 19, 20, 22, 23. Srov. Kadlec, Karel: *Přísežní pomocníci v právu slovanském*. Sborník věd právních a státních (dále jen SVPS) 15, 1915, s. 273–285.

⁴⁸ Markov, J.: *Kapitoly*, s. 174–187.

⁴⁹ Srov. články I 3, 7, 8–10, 13, 23, 25; II 21, 22.

⁵⁰ Flodr, M.: *Brněnské městské právo*, s. 379, 386–403.

vodou mohl obviněný podstoupit ještě ordál žhavým železem. Rakouská privilegia obsahují odlišná ustanovení. Enžské privilegium požadovalo v případě vraždy pouze svědectví sedmi věrohodných obyvatel bez ordálu, vídeňské obsahovalo jen neurčitý odkaz *secundum quod pax est instituta* a v případě sebeobranu nastupoval hned ordál žhavým železem.⁵¹ Ustanovení o vpádu do domu byla v brněnském privilegii formulována samostatně. Enžské privilegium požadovalo v případě tohoto deliktu svědectví tři věrohodných mužů nebo ordál vodou či žhavým železem, vídeňské přísahu pěti věrohodných mužů. Ordál žhavým železem obsahuje brněnské privilegium ještě v případě deliktu znásilnění a únosu ženy a toto ustanovení je shodné i v obou rakouských předlohách.⁵² Úprava ordálů v citovaných ustanoveních brněnského privilegia byla tedy částečně ovlivněna cizími předlohami, v zásadě však musela vycházet z vlastních zvyklostí a praxe. Určitou roli zde patrně sehrál ve starším období i vliv domácího trestního zemského práva.⁵³ Již ve čtyřicátých letech 13. století však byly ordály v brněnském městském právu zjevným reziduem (a měly spíše podpurný, i když v uvedených případech do jisté míry stále závažný charakter) a záhy byly zcela vytlačeny – pozdější úprava brněnského městského práva z počátku 14. století je již nezná.⁵⁴ Podobně je již nenajdeme (s výjimkou souboje) ani v dalších starších souborech městského práva z druhé poloviny 13. století (Jihlava, Hlubčice, Německý Brod).⁵⁵

V ustanoveních o vraždě (I 1), sebeobraně (I 8) a zranění (I 10) se zmiňuje svědectví přísežného knížete, resp. panovníka (*iuratus principis*) bez bližšího vysvětlení jeho postavení a pravomoci. Z formulací privilegia celkem zřetelně vyplývá, že tyto přísežné nepochybně nelze ztotožnit s ostatními městskými přísežnými, kteří tvořili městskou radu a soud. Brněnští přísežní jsou zmiňováni v dalších ustanoveních privilegia z roku 1243, a to v ustanovení o obvinění z vraždy nebo vpádu do domu (I 2), v ustanovení o přistižení vraha při činu (I 3), v ustanovení o zraněních (I 9), dále v ustanovení o znásilnění nevěstky (I 24) a konečně v ustanovení o statutárním právu (II 16); přísežní jsou v těchto případech označeni jako *iurati* nebo přímo jako *iurati civitatis* (I 2).⁵⁶ Ve dvou případech přísežní vystupují podobně jako citovaní *iurati principis* v roli kvalifikovaných svědků (I 3, 9). Svědectví přísežných knížete však bylo mnohem závažnější a mohlo být v případě, kdy obviněný nemohl přísežného sehnat, nahrazeno jen ordálem vody nebo železa (I 1, 8). V pozdějším brněnském městském právu počínaje úpravou z počátku 14. století se již přísežní knížete neobjevují.⁵⁷

Přísežné knížete musíme, s ohledem na jejich označení, pravděpodobně hledat mezi osobami souvisejícími se zemským soudnictvím a zeměpanskými úřady. V rámci zemského soudnictví můžeme v souladu se zněním Statut Konráda Oty⁵⁸ rozlišit dva základní typy soudu. Přisedící hlavního zemského soudu, který řídil zemský sudí, přísahu až do roku 1464⁵⁹ neskládali a jako přísežní nebyli nikdy označováni, nelze je tedy rozhodně považovat za

⁵¹ *Ausgewählte Urkunden*, s. 42–46, č. 26; Csendes, P.: *Das Wiener Stadtrechtsprivileg*, s. 54.

⁵² *Ausgewählte Urkunden*, s. 44–45; Csendes, P.: *Das Wiener Stadtrechtsprivileg*, s. 63–64.

⁵³ K ordálům Kapras, Jan: *Soudy boží vodou a ohněm v českém právu*. SVPS 33, 1933, s. 451–460.

⁵⁴ *Právní kniha*, I, s. 442–449; Flodr, M.: *Brněnské městské právo*, s. 377–378.

⁵⁵ Jihlava – CDB IV-1, s. 290–328, č. 177⁺⁺ (s. 316–317, čl. 73a); Hlubčice – CDB V-2, s. 467–474, č. 790 (s. 469, čl. 15); Německý Brod – CDB V-2, s. 596–610, č. 873 (s. 597, čl. 3, 4, 8, 10).

⁵⁶ Později vystupují pod plným titulem *iurati cives*. Přísežní byli (ovšem podle praxe ve 14. století) přísahou zavazáni především vůči městu a obyvatelům, což se odráží i v jejím obsahu; noví přísežní přísahali před dosavadními přísežnými. Nelze je tedy považovat za „přísežné panovníka“. Srov. Flodr, M.: *Brněnské městské právo*, s. 150–153.

⁵⁷ *Právní kniha*, I, s. 442–449.

⁵⁸ CDB II, s. 222–225, č. 234; s. 329–332, č. 325; CDB III-1, s. 202–205, č. 164.

⁵⁹ *Knihy Tovačovská aneb Pana Ctibora z Cimburka a z Tovačova zemského hejtmána markrabství Moravského sepsání obyčejů, řádů, zvyklostí starodávných a práv markrabství Moravského*. Ed. Karel Josef Demuth. Brno 1858, s. 47 (článek *Přísaha panská k soudu*).

přísežné.⁶⁰ Druhý typ zemského soudnictví představovaly soudy řízené zeměpanským úředníkem označovaným jako *villicus* a od poloviny 13. století zpravidla jako *iudex provincialis*. Hlavní agendou těchto soudů byla především trestní jurisdikce.⁶¹ S trestním soudnictvím vykonávaným ex officio úzce souvisí instituty krajských popravců a zemských konšelů, které v Čechách známe z pramenů 14. století (zejména *Maiestas Carolina*, *Ordo iudicii terrae*, právní kniha Ondřeje z Dubé) a které se vytvořily v návaznosti na starší vývoj ve 13. století.⁶² Za nejstarší bezpečný doklad o zemských konšelech (*consules terrae*) je považována zpráva z roku 1305. Úloha zemských konšelů není pro torzovitost a jistou rozpornost svědectví pramenů úplně jasná – měli především obžalovávat a proskribovat pachatele závažných trestných činů (v tomto směru jejich činnost úzce souvisela s kompetencemi popravců) a měli také jistou jurisdikci v civilních (majetkových) sporech. Při nástupu do úřadu skládali slavnostní přísahu.⁶³ Na Moravě se zemský konšel poprvé výslovně připomíná v roce 1320, kdy jako svědek ve sporu o hranice lesů vystupuje Pardus ze Šardic, *scabinus et iuratus terre sui iudicii provincialis in Bisencz*, tedy přísežný provinciálního soudu v Bzenci.⁶⁴ Tato zpráva je ale ojedinělá.⁶⁵ Název zemských konšelů (přísežných) i citovaná zpráva z roku 1320 ukazují, že konšelé byli přísedícími provinciálních soudů s trestní pravomocí – tedy soudů řízených vilikem (provinciálním soudcem – *iudex provincialis*).⁶⁶ Podle Statut Konráda Oty měli být přísedícími vilikova soudu *milites*, což byly pravděpodobně osoby s určitou užší vazbou na panovníka (královi rytíři, vazalové, úředníci apod.). Podíleli se na nalézání práva (podle Statut se vilik nadále neměl radit mimo soud, ale měl soudit právě s těmito *milites*), o jejich postavení ale není nic bližšího známo (zda skládali přísahu, jak byli vybírání apod.). Je však patrné, že právě z okruhu těchto osob participujících především na trestním zemském soudnictví se vytvořil institut zemských konšelů, kteří měli (v rámci zemského práva) podobnou úlohu a pravomoci jako konšelé městští v rámci městského práva. Lze také poukázat, byť s určitým zjednodušením, na paralelu mezi městskými rychtáři (*iudex civitatis*) a provinciálními soudci (*iudex provincialis*), kdy první jmenovaní vykonávají v zastoupení panovníka jurisdikci v královských městech, a to společně

⁶⁰ Ke složení zemského soudu srov. Janiš, Dalibor: *Nalézání práva a zemské soudnictví v českých zemích*. In: Libor Jan – Dalibor Janiš a kol., *Ad iustitiam et bonum commune. Proměny zemského práva v českých zemích ve středověku a raném novověku*. Brno 2010, s. 23–46.

⁶¹ Jan, L.: *Vznik zemského soudu*, s. 42 an.

⁶² K zemským konšelům a popravcům srov. Rauscher, Rudolf: *Zemští konšelé v českém právu 13. a 14. stol. (Příspěvek k dějinám českého řízení trestního)*, Praha 1933 (= zvl. otisk ze SVPS 33, 1933, s. 522–533); Marešová, Milena: *Příspěvek k dějinám krajských popravců v předhusitských Čechách*. In: Sborník prací členů SSM Státního ústředního archivu v Praze 2, 1989, s. 5–41 (ke konšelům s. 16–17); Rauscher, Rudolf: *Příspěvek k dějinám krajských popravců v zemích českých*. Časopis pro právní a státní vědu 25, 1942, s. 256–268; týž: *Ku vzniku popravců a opravců*. Lwów 1930 (= zvl. otisk z Księgi pamiątkowej ku czci Prof. Wł. Abrahama, s. 11–21); Rieger, Bohuš: *Zřízení krajské v Čechách*. I. díl. Praha 1894, s. 21–67.

⁶³ Srov. *Nejvyššího sudího Království českého Ondřeje z Dubé Práva zemská česká*. Ed. František Čáda. Praha 1930, s. 138–139, čl. 41; s. 163–164, čl. 107–108; *Maiestas Carolina. Der Kodifikationsentwurf Karls IV. für das Königreich Böhmen von 1355*. Ed. Bernd-Ulrich Hergemöller. München 1995, s. 80–82, čl. 22; s. 178–180, čl. 82–83; s. 218–220, čl. 118–119; Marešová, M.: *Příspěvek*, s. 24–28.

⁶⁴ CDM VI. Ed. Paul Chlumecky, Josef Chytil. Brünn 1854, s. 126–127, č. 162. K termínům *iuratus*, *consul* a *scabinus* s ohledem na městské právo srov. Kejř, J.: *Vznik*, s. 235–240. Tyto pojmy se obsahově překrývají, často jsou chápány a používány jako synonyma (termín *scabinus* bývá někdy překládán jako *kmet*, což ale vzhledem ke specifičnosti tohoto dalšího pojmu spojeného se zemským soudnictvím není přesné).

⁶⁵ Institut zemských konšelů znal (již jen zprostředkovaně) ještě Ctibor Tovačovský. Podle něj byli *před válkami Tábořskými* v každém kraji ustanovováni pány dva zemští konšelé, kteří mohli rozhodovat různé sousedské spory. Spor mohl být případně ještě projednán na zemském soudu a konšelé pak vystupovali jako svědci. Zpráva zjevně dokládá úpadek instituce konšelů i jejich původních pravomocí (zejména ve sféře trestního práva). *Knihy Tovačovská*, s. 121.

⁶⁶ Srov. podobné úvahy – Rauscher, R.: *Zemští konšelé*, s. 12–13.

s přísežnými (městskými konšely), zatímco druzí jmenovaní činí v podstatě totéž na ostatních statcích – a opět s přísežnými (zemskými konšely).⁶⁷

„Přísežné knížete“ z brněnského privilegia patrně lze s jistou opatrností ztotožnit s přísežnými – zemskými konšely a v daném případě by tak šlo o nejstarší doklad o existenci zemských konšelů (přísežných) či alespoň jejich přímých „předchůdců“ v poměrech kolem poloviny 13. století.⁶⁸

Zvláštní skupina ustanovení, týkající se mimo jiné vazeb zemského a městského práva, byla vložena na začátek tzv. menšího privilegia (II 1–8). Jde o původní textaci brněnských přísežných a královské kanceláře, která se neopírala o rakouské předlohy.⁶⁹ Samotné privilegium z roku 1243 jako celek zajišťovalo samostatnost a výlučnost městského práva na území města vymezeném obvodem hradeb a příkopů (srov. I 1). Článek II 1 tuto výlučnost potvrzoval v tom smyslu, že žádný z pánů či šlechticů země (*baronum aut nobilium terre*) neměl mít ve městě žádné pravomoci, nesměl se vůči městu chovat svévolně a nesměl nikoho bez vědomí rychtáře zadržovat ve vězení. Ustanovení tak zakazovalo zásahy šlechty do městské autonomie v rovině zemského práva a směřovalo nepochybně jak vůči zeměpanským úředníkům, tak vůči šlechticům jako pozemkovým vrchnostem. V tomto smyslu ostatně také vyznívá obdobné ustanovení v jihlavském privilegii, které je navíc vztaženo na všechna královská města.⁷⁰

Imunitní charakter má následující článek (II 2), podle kterého všichni lidé a majetek, které měšťané vlastní mimo území města, nepodléhají pravomoci zeměpanských (zemských) úředníků (*iudex provincialis vel eciam alii beneficiarii provincie*; podle obdobné úpravy brněnského městského práva z počátku 14. století pak *iudex provincialis vel eciam beneficiarii terre*).⁷¹ Ti je nesměli pohánět před soud (míněn zemský soud), ani je nijak soudit. Měli tak podléhat výlučně městskému právu a měl je soudit toliko brněnský rychtář.

Pravomoci brněnského rychtáře se významně dotýká privilegium krále Přemysla Otakara II. z 28. května 1276.⁷² Listina rozšiřovala jurisdikci města (městského soudu) a brněnského rychtáře nad osobami, které žily na brněnských předměstích nebo v blízkosti města, náležely pod cizí vrchnost a na území města (tedy uvnitř hradeb) spáchaly nějaký závažný delikt (*de iniuriis ac culpis, quas in ipsa civitate commiserint*). Tyto osoby předtím podléhaly v těchto případech trestní jurisdikci svých vrchností, kterým je město muselo k souzení a potrestání předat. Tato praxe však nebyla z pohledu města vyhovující, neboť nezajišťovala důsledné potrestání takových pachatelů. Udělené privilegium tak tuto jurisdikci zaručilo městu, výnos z pokut však připadal pozemkové vrchnosti potrestaného pachatele.⁷³

Pravidlo týkající se měšťanských venkovských majetků, vložené do privilegia z roku 1243 nepochybně na přímou žádost brněnských měšťanů, však bylo v rozporu se skutečností, že řada brněnských měšťanů držela alodní (později zemskodeskové) statky, které podléhaly

⁶⁷ Srov. Jan, L.: *Vznik zemského soudu*, s. 47 an.

⁶⁸ O určení, kdo byli *iurati principis*, se nověji pokusil, ale bez konkrétnějšího závěru, Kejř, J.: *Vznik*, s. 235–236.

⁶⁹ Srov. *Právní kniha*, II, s. 11–12.

⁷⁰ CDB IV, s. 295, č. 177 (čl. 1); v podobném znění jako v II 1 byl článek zařazen také do nejstarší úpravy brněnského městského práva z počátku 14. století – *Právní kniha*, I, s. 445–446, čl. 38; Kejř, J.: *Vznik*, s. 163.

⁷¹ CDB IV, s. 84, č. 17; *Právní kniha*, I, s. 445–446, čl. 38.

⁷² CDB V-2, s. 508–509, č. 815.

⁷³ Srov. Flodr, Miroslav: *Úsilí městské rady o jurisdikci nad brněnskými předměstími ve 13. a 14. století*. SPFFBU, C 42, 1995, s. 25–38, zde k pozdějším konfliktům mezi městy a pozemkovými vrchnostmi; stručně též *Právní kniha*, II, s. 172–173. V této souvislosti lze upozornit také na listinu Jana Lucemburského z roku 1325 týkající se jurisdikce města Brna nad osobami patřícími k olomouckému biskupství – CDM VI, s. 219–222, č. 283; srov. *Právní kniha*, II, s. 181.

výlučné jurisdikci zemského soudu.⁷⁴ Je zjevné, že toto ustanovení bylo nepochybně zdrojem řady konfliktů a nejasností spojených s předvoláváním brněnských měšťanů před moravský zemský soud. Z těchto důvodů si město vyžádalo novou výslovnou úpravu této problematiky v obsáhlém a významném privilegii, vydaném králem Václavem II. s datem 13. březen 1292.⁷⁵ Podle znění příslušného ustanovení neměli být měšťané ze statků, které drželi mimo město, poháněni zemskými úředníky (*per beneficiarios*) v jakýchkoliv případech před zemský soud (*ad iudicia terre per citationes aliquas non trahantur*). Výjimku z tohoto pravidla tvořily dva případy, jejichž společným jmenovatelem je skutečnost, že se týkaly cizího alodního statku (majetku cizích osob se působnost brněnského privilegia nemohla týkat). Šlo o případy, kdy by se brněnský měšťan neoprávněně zmocnil cizího statku nebo kdy by násilně porušil jeho hranice. Na uvedené ustanovení pak navazuje další článek, podle kterého venkovské statky měšťanů neměly být zdaňovány ze strany výběrčích obecné berně, ale měly podléhat zdanění v rámci městské sbírky. Tato významná privilegia byla později potvrzována v obecných konfirmačních listinách i v nově koncipovaných privilegiiích, z nichž za pozornost stojí privilegia krále Jana Lucemburského z let 1316 a 1319.⁷⁶ Posledně jmenované, s datem 23. prosinec 1319, obsahuje podrobné ustanovení o vynětí venkovských majetků brněnských měšťanů z jurisdikce a pravomoci všech zemských úředníků (*nullus, nec summus camerarius, nec subcamerarius, nec zudarii, nec prouinciales iudices Morauie quitquam jurisdictionis vel actoritatis*) a jejich podřízení ve všech typech sporů jurisdikci brněnského rychtáře.⁷⁷

Zatímco ve věci venkovských statků se měšťané bránili jurisdikci zemského práva, v otázce svých pohledávek u šlechty se naopak přístupu k zemskému soudu obtížně domáhali, neboť jako příslušníci městského stavu neměli právo na zemském soudu žalovat, resp. šlechta se možnosti, aby měšťané směli pohánět před zemský soud, bránila. Proto do uvedeného privilegia z roku 1292 bylo vloženo ustanovení, že v případě pohledávek za šlechtou, které dosáhnou výše deseti hřiven stříbra a které nebude možné na soudě pro odpor úředníků vymáhat, má měšťany zastoupit královský úředník – podkomoří.⁷⁸

Součástí skupiny ustanovení v menším privilegii z roku 1243 jsou také články týkající se pravomocí dalšího zeměpanského úředníka – mincmistra⁷⁹ a zmíněny jsou v souvislosti s potvrzovaným mílovým právem statky brněnského notáře, který vykonával úřad správy (písařství) mince.⁸⁰

Konstituování města Brna v průběhu 13. století, sledovatelné na základě písemných i stále přibývajících archeologických pramenů, představuje v rámci českých zemí nepochybně výjimečný příklad složitého procesu vytváření raného města. Ke klíčovým aspektům vzniku měst patří nepochybně existence městského práva, které se v českých zemích 13. století objevuje jako novum, které v průběhu následujících století vytvoří kvantitativní a kvalitativní protiváhu domácímu zemskému právu. Listiny zakotvující nejstarší podobu práva a privilegií

⁷⁴ Tato problematika zatím nebyla detailně objasněna; k venkovským majetkům brněnských měšťanů srov. Mezník, Jaroslav: *Venkovské statky brněnských měšťanů ve 14. a 15. století*. Sborník Matice moravské 79, 1960, s. 129–147.

⁷⁵ CDB IV, s. 385–387, č. 303; srov. *Právní kniha*, II, s. 174–175.

⁷⁶ Srov. Sulítková, L.: *Soupis*, s. 65–71.

⁷⁷ CDM VI, s. 121–122, č. 155.

⁷⁸ K postavení a úloze podkomořích srov. Jan, L.: *Vznik zemského soudu*, s. 154 an.

⁷⁹ K tomu nověji Jan, Libor: *Václav II. a struktury panovnické moci*. Brno 2006, s. 92–109.

⁸⁰ Tamtéž, s. 82–91; týž: *Úřad správy mince a písařství berně v době krále Václava II.* In: Milý Bore... Profesoru Ctiboru Nečasovi k jeho sedmdesátým narozeninám věnují přátelé, kolegové a žáci. Edd. Tomáš Dvořák, Radomír Vlček, Libor Vykoupil. Brno 2003, s. 27–33.

města Brna pak představují významný pramen pro sledování možných vazeb mezi zemským a městským právem v rané fázi jejich vzájemné koexistence.⁸¹

⁸¹ Ke vztahu zemského a městského práva v pozdějším období srov. nověji Janišová, Jana: *Královské město v moravských předbělohorských zemských zřízeních. Kapitola „O stavu městském“ v právním spisu Karla staršího ze Žerotína*. BMD 22, 2009, s. 107–134.